

פירושי רש"י ובית מדרשו למסכת נדרים*

א. האם חיבר רש"י פירוש לנדרים | ב. עדויות מתקופת הראשונים על קיומו של פירוש רש"י לנדרים | ג. המפרש הנדפס בשם רש"י וחטיבותיו | ד. מחברי החטיבות | ה. אודות "הפירוש" המובא בשטה מקובצת | ו. אודות "רש"י כת"י" | ז. סוף דבר | ח. נספח א: רשימת פירושים אשכנזיים קדומים לתלמוד בבלי | ט. נספח ב: הבאות מדומות של פירוש רש"י לנדרים | י. נספח ג: דעת האחרונים על המפרש המיוחס לרש"י | יא. נספח ד: פירות הנושרים.

א. האם חיבר רש"י פירוש לנדרים¹

בדפוס תלמוד בבלי מסכת נדרים נדפס לצד הגמרא פירוש בתבנית פירושי רש"י לש"ס שהמדפיסים² מייחסים אותו לרש"י (להלן: 'המפרש'). על ייחוס פירוש זה לרבנו היצחקי יצאו עוררין במהלך הדורות ונראה שהוסכם כי פירוש זה אינו מרש"י³. במאמר זה נראה האם רש"י כתב פירוש למסכת נדרים והאם פירוש זה נשתמר בידינו, ונבקש להציע זוויות ראייה חדשות בסוגיה זו ולהתוות כיווני פתרון לבעיית "המפרש" לנדרים.

רבי בצלאל אשכנזי העתיק בהגהותיו פירוש מכתב יד לשלושת הדפים הראשונים של המסכת (להלן: 'פירוש'), אותו ייחס לרש"י⁴. שריד מכתב יד אחר של פירוש המיוחס לרש"י לכמה דפים

עריכת המאמר נעשתה בשיתוף עם הרב יעקב גולדשטיין מירושלים.

1 ביבליוגרפיה מקוצרת: 1. י"נ אפשטיין, "לפירושי הריב"ן ופירושי וורמייזא", תרביץ ד (תרצ"ג) עמ' 34-11, 192-153, 295-296. נכלל גם בספרו מחקרים בספרות התלמוד ובלשונו שמיית, ג, ירושלים תשנ"א (להלן: אפשטיין). 2. ד' צומבר, מאמר על פירוש רש"י להמסכתות נדרים ומו"ק, ברלין תרכ"ז (להלן: צומבר). 3. הגהות והשלמות מכת"י למסכת נדרים, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תש"ן (להלן: הגהות והשלמות מכת"י). 4. תלמוד בבלי עם שינויי נוסחאות... (ב' חלקים) מסכת נדרים, ירושלים תשמ"ה-תשנ"א, מכון התלמוד הישראלי השלם (להלן: דק"ס השלם).

2 כבר בדפוס ונציה השני (רפ"ג) כתב המדפיס בשער המסכת: מסכת נדרים עם פירוש רש"י וכו'. הייחוס לרש"י מופיע רק בדפוסים, אולם לא נמצאו כת"י מפירוש זה (ראה הע' 63), כך שקשה לדעת את ייחוסו בתקופת טרום הדפוס. בשו"ת מהר"ם מינץ (קראקא שע"ז, סימן סה), הובא מפירוש זה (לנדרים סה, ב) בשם רש"י, ומאחר ומהר"ם מינץ נפטר קודם שנת רמ"ג הרי שכבר כארבעים שנה לפחות קודם הדפוס נפוץ פירוש זה כפירוש רש"י. וראה עוד להלן, סביב הע' 51, שלא כל הפירוש שלפנינו יוחס אצל מהר"ם מינץ לרש"י.

3 ראשון למערערי יחוס הפירוש לרש"י, הוא ר' בצלאל אשכנזי, "בנין שלמה לחכמת בצלאל – הגהות רבי בצלאל אשכנזי למסכת נדרים", בתוך 'הגהות והשלמות מכת"י'; נדפס גם בשם 'שטה מקובצת נדרים', גייטסהד תש"ן. 'הפירוש' נדפס קודם לכן בנפרד בידי י' פריימן ב'הצופה לחכמת ישראל', יא-יב (בודפשט תרפ"ז-תרפ"ח), מכ"י הגהות רב"א הנזכר. לדעתו זו של רב"א הסכימו כל האחרונים, ראה נספח ג.

4 "הפירוש שבדפוס אינו מפירוש רש"י ז"ל, והילך פירוש רש"י שנמצא בכתבת יד", ובסוף ההעתיקה כתב המעתיק, ר' שלמה עדני תלמיד רב"א: "עד כאן מה שמצאתי מפ"י רש"י כ"י בזו המסכתא, וכמדומה לי

במסכת נדרים נדפס בשנים האחרונות בידי הרב אביגדור אריאלי⁵ (להלן: 'רש"י כת"י').

בטרם ניגש לברר ולדון בטיב חיבורים אלו המיוחסים לרש"י העומדים בפנינו, יש לברר האם היה קיים פירוש מרש"י למסכת נדרים. בדיקת שאלה זו מציגה בפנינו את הממצאים הבאים:

א. בחידושיהם למסכת נדרים לא הביאו רוב המפרשים הראשונים (הלא המה: הרשב"א, הר"ן, הרא"ש⁶, הרי"ד⁷, רנב"י⁸, בעלי תוספות ישנים, תוספות רבינו פרץ⁹, תוספות תלמיד רבינו פרץ¹⁰, והפירוש המיוחס לריטב"א בשטה מקובצת¹¹) בשום מקום דברים ושמועות מפירוש רש"י לנדרים¹². קרוב לודאי שאילו היה לפני מפרשים אלו פירוש רש"י היו מזכירים אותו רבות, כדרכם בכל הש"ס.

ב. חיבורי הר"ן והרא"ש לכל הש"ס הינן במתכונת חידושים או תוספות ולא נכתבו כפירוש שיטתי¹³, למעט מסכתות שלא נכתב עליהן פירוש רש"י¹⁴. במסכת נדרים כתבו שניהם "פירוש", ונראה משום שלמסכת זו אין פירוש רש"י ובאו להשלים את החסר.

שעריין יש, אלא שלא הספיק הרב [רב"א] ז"ל להעתיקו". גם רמ"ע מפאנו (תשובות, ויניציאה ש"ס, סימן כו; הועתק להלן הע' 376) העיד כי בידו כתב יד על פירוש רש"י השונה מן הנדפס ואשר דבריו מכוונים לפשט ההלכה. אפשר שהיה זה כתה"י שעמד לפני רב"א, ויתכן שהיה זה פירוש אחר שהיה נפוץ באיטליה, ראה להלן בסוף פרק ב.

5 א' אריאלי, "לקט ראשונים", בתוך: "קובץ מפרשים למסכת נדרים", ירושלים תשס"ג. ראה עוד בפרק ו. 6 בפירושו, תוספותיו ופסקיו.

7 בתוספותיו ובפסקיו לנדרים אין מובאות בשם "המורה" שהוא כינויו השגור של רש"י בפיו (תוספות הרי"ד הנדפסות הן מהדורה תליתאית שכן בדף כו, ב וכו', ב מזכיר מה שכתב במהדורה ראשונה ושניה, ולא בדקתי בכת"י ששון 557 שהוא ממהדורא קמא). כמו כן מאריך הרי"ד בתוספותיו לנדרים לבאר פשט הגמרא, כנראה מפני שלא היה לו רש"י, כאמור למעלה אודות הר"ן והרא"ש.

8 הוא ר' נתן בן יוסף תלמיד רמב"ן, שחיבורו על הלכות הרמב"ן לנדרים הובא בשטה מקובצת. 9 היינו כל הקטעים החתומים מהר"פ, בספר הנדפס ב"קובץ מפרשים – כלילת יופי" בשם "תוס' וליקוטי ראשונים מתלמיד רבינו פרץ", וכן שני קטעים בדפים ט, א – י, א בספר המכונה שם "פירוש ר"פ", שכתוב בסופם "רבינו פרץ", שהם בלבד "תוס' רבינו פרץ". כל שאר הקטעים שבספרים הנ"ל לקוחים מספרים אחרים. ראה עוד בהע' 198 וסביבה (גם התוס' הנדפסים על הדף דפים נא, ב – סג, ב; עט, ב – צא, ב הם תוס' רבינו פרץ, כמו שמוכח מההשוואה לספרים הנ"ל, ואכמ"ל).

10 היינו התוס' הנדפסים על הדף (א"א אורבך, בעלי התוספות, ירושלים תשמ"ו, ע' 618). אמנם לענ"ד לא כל התוספות הנדפסות בנדרים הם מתלמידי רבינו פרץ אלא רק מדף ה, א עד בערך דף כט. ועוד חזון למועד. 11 ראה הערה 59.

12 בנספח ב ידובר אודות המובאות המדומות שבספרי הראשונים. 13 ר"א ליכטנשטיין, מבוא לחידושי הר"ן ע"ז (מוסד הרב קוק, ירושלים תש"ן, עמ' 14); ב' דבליצקי, מבוא לתוספות הרא"ש נדרים (מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ד, הע' 1, 2). ואף שכתב הרא"ש פירוש למסכת נזיר, הרי שאינו מזכיר לאורך הפירוש ובתוספותיו למסכת זו את פירוש רש"י שלא היה מצוי אצל הרבה מהראשונים (ו'פירוש הרא"ש' המובא בשטמ"ק סוטה אינו אלא תוספותיו. ראה: י' ליפשיץ, מבוא לתוספות הרא"ש סוטה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ח).

14 הרא"ש כתב פירושים לכל המסכתות בש"ס שלא נכתב עליהן פירוש רש"י. והן: סדר זרעים, שקלים, נזיר (ראה בהערה הקודמת), תמיד, מדות, קינים, סדר טהרות. הר"ן לא כתב פירוש אלא על נדרים, ולא על שאר המסכתות הנ"ל, מאחר ואינן הלכה למעשה (ראה: ר"א ליכטנשטיין, מבוא לר"ן ע"ז שם, עמ' 16. לדבריו

אוצר החכמה

אתר: www.ynet.co.il

4.2.4.4. *Formulas*

אוצר החכמה

1

ה. מעדויות נוספות בתקופת הראשונים עולה כי פירושו של רש"י לנדרים היה מצוי בתקופה זו במספר עותקים מצומצם ונחשב היה לנדיר¹⁹.

ב. עדויות מתקופת הראשונים על קיומו של פירוש רש"י לנדרים

להלן רשימת מפרשי התלמוד הראשונים המביאים מפירוש רש"י על נדרים. לא מניתי כאן אלא את העדויות בהן נאמר במפורש כי רש"י פירש כן בפירושו לנדרים, או שהביאו פירוש מרש"י על דבר הנמצא רק במסכת נדרים²⁰:

1. רבנו אברהם מן ההר²¹ מצטט ומביא בחידושו מפירוש רש"י לאורך כל המסכת, וגם הרבה ממה שכתב בסתמא לקוח מפירוש רש"י²². יתר על כך העיד רבי אברהם, כי במקום אחד נחסר פירוש רש"י שבידו ובמקומו בחר להביא מפירושו של "משלים פירוש רש"י"²³, אך קשה להסיק שרש"י דילג חצי סוגיא ולא פירשה, ויותר נראה שבהעתק ממנו העתיק הסופר את כתב היד שעמד לפני ראמ"ה נחסר עמוד והשלימו הסופר מפירוש אחר, וציין כי רש"י לא פירש עמוד זה²⁴.

דבליצקי [שם הע' 16]. יוער כי טעה בצינונו למאירי יב, א וכוונת המאירי לרש"י כריתות ו, א). ראה עוד בהע' 288. 2. פירוש הריב"ן לפרק חלק, יוחס לרש"י בפירושי הרמ"ה ור' דוד בונפיד ובפי ריימונד מרטיני הספרדי (ר"ש ליברמן, שקיעין, ירושלים תרצ"ט, ע' 94-92; ושם האריך להוכיח כי בידי חכמי צרפת היה את פירוש רש"י המקורי לפרק חלק. ראה עוד בשורת המאמרים ב'תרביץ' לג-לה על אודות פירוש רש"י לפרק חלק, ומכל מה שהובא שם יש חיזוק לדברי ליברמן. וראה עוד הע' 333). אולם שתי דוגמאות אלו אינן מלמדות על הכלל בהיותן כולן מאיזור גיאוגרפי אחד ובתקופה אחת, אבל לא נמצא פירוש שיתיחס בטעות לרש"י בתקופת הראשונים בשתי ארצות שונות או יתר.

19 שהרי אנו מוצאים אצל הרי"ן המובא בשטמ"ק שהיה בידו פירוש רש"י לנדרים רק עד דף ח (ראה הע' 27). ומהרי"ק בתשובה (הובאה לקמן הע' 35) כותב לשואל שלפי מה שזכור לו מפירוש רש"י נדרים קושיית השואל איננה, אך מסיים: "אלא שאין לי עכשיו הפירוש".

20 בנספח ב הובאו כל המובאות שמקורן ברש"י ממסכתות אחרות, או שנתבררו כטעויות דפוס.

21 מהד' רמ"י בלוי, ניו יורק תשכ"ב. במהדורה זו הודגשו כל המקומות בהן נכתב "רבינו שלמה" (כינויו של רש"י בפי ראמ"ה בכל חידושו לש"ס), כך ניתן לזהותן בקלות. גם בחידושו למסכת נזיר (נדפסו עם חידושי נדרים) מביא ראמ"ה בדף ב, ב ד"ה כמשעה מרש"י לנדרים כ, ב. בדף כד, ב הביא פירוש רש"י לפ"ק לנדרים (יא, א), ובדף לב, א הביא רש"י נדרים, עיי"ש בהערה.

22 הערת המהדיר (רמ"י בלוי) לדף טז, א הערה 37*. פירוש ראמ"ה נדפס שם מאוטוגרף, ומבדיקת כתב היד עלה כי מספר פעמים כתב המחבר בין השיטין לפני הציטטה "פירש רבינו שלמה" ובסופה בין השיטין "עד כאן", ובמקום אחד עשה להיפך, שמתחילה כתב "פירש רבינו שלמה" ואח"כ מחק. ונראה למהדיר לבאר שבתחילה העתיק ראמ"ה דברי רש"י בסתמא ואחר כך ביקש להביא את דעת החולק, אז הוסיף בין השיטין לפני הציטטה פירש "רבינו שלמה" ובסופה "עד כאן". ובמקום שכתב כן מתחילה ואחר כך מחק, היינו שתחילה סבר להביא דעת החולק על רש"י ואחר כך חזר בו, וממילא לא היה צריך לכתוב "פירש רבינו שלמה". הרי שכל מקום שלא הביא חולק על רש"י או שהיה לו להעיר על דבריו העתיק את דבריו בסתמא.

23 כד, א ד"ה ר"א: "ומשלים פירוש רבינו שלמה פירש וכו' והעיקר כמו שפרשנו, וזה המשלים לא פירש כלום במימרא דאביי ורבא (כג, ב), שרבינו שלמה לא פירש אלא עד אי זכור בשעת הנדר". אבל בתחילת המשנה בדף כד, ב חזר ראמ"ה להביא פירוש רבינו שלמה כסדר (גם רמב"ן בשבועות כט, א הביא את פירוש רש"י לריש המשנה בנדרים כד, ב).

24 וכדרך הסופרים. דוגמא לזה נמצאת בכת"י של חידושי הר"ן לב"ב, שכתב הסופר בסוף פ"א: "מכאן ועד סוף

2. רבי מנחם המאירי בחיבורו 'בית הבחירה' לנדרים מביא עשרים פעם לאורך כל המסכת פירושים בשם "גדולי הרבנים", כינוי השמור בפי הרב המאירי לרש"י לבדו.
3. הרי"ץ מביא שש פעמים פירוש רש"י²⁷ עד דף ח בלבד.
4. הרמב"ן בחידושו לשבועות²⁸ מביא שלוש פעמים את פירוש רש"י לנדרים.
5. הריטב"א בשלושה מקומות מביא מפירוש רש"י²⁹. יתכן שלפני הריטב"א לא עמד פירוש רש"י, מאחר ואחד מהם³⁰ הוא בתוך העתקת הרא"ה, ואפשר גם השנים האחרים לקוחים מחידושי הרא"ה³¹.
6. בספרי ארבעה ראשונים שאינם למסכת נדרים נמצאה הפנייה בודדת לפירוש רש"י

- הפרק השמיט הוא [הר"ן] ז"ל, ובהערות המהדיר (ר"א ליכטנשטיין, מוסד הרב קוק, ירושלים תשנ"ו, הע' 2) הראה שאינו נכון כלל, שהרי נמצא בכת"י אחר פירוש הר"ן לדפים אלו. גם במכות יט ע"ב כתבו המדפיסים: "מכאן ואילך לא פירש רש"י", וכבר הוכח (א"מ ליפשיץ, רש"י, ורשה תרע"ב, עמ' עה) מפירוש הריב"ן כג, ב ד"ה הופיע, כי לפני הריב"ן עמד פירוש רש"י לדפים אלו.
- 25 רשימת המובאות על פי רשימת האישים במהדורת מכון התלמוד הישראלי השלם (ירושלים תשל"ד): עמ' ה, יט, לה, לו, לז, מא, נו, עג, עז, פו, קמג, קנא, קפו, קפז, רכה, רכו, רנו, רנז, רנח, שה. מה שהביא בעמ' כ כנראה הוא מרש"י נזיר ב, ב (שהיה לפני המאירי), ובעמ' לח, מט, קעד, שי, הוא ממסכתות אחרות כמו שצויין במקומם בפנים או בהערות במהדורה הנ"ל. גם בשבועות לו, א עמ' קיח הביא המאירי את תירוצו גדולי הרבנים בסתירת הסוגיות בנדרים יא, א ושבועות לו, א ואינו ברש"י לשבועות, על כרחך שהוא מרש"י לנדרים, וכן הוא בחידושי ראמ"ה כאן בנדרים ונראה מלשונו שהם מדברי רש"י.
- 26 הובא רבות בשטה מקובצת לנדרים. ראה הע' 361 שהוא חכם פרובינצאי מתקופת הרמב"ן.
- 27 ג, א ד"ה וכתב הרי"ץ; שם ד"ה והקשה; ד, ב ד"ה וקמ"ל (שייך לדף ה, א); ו, א ד"ה כתב הרי"ץ (ושם צ"ל ולפירוש רש"י ז"ל); ז, ב ד"ה כי; ח, א ד"ה עליו להשכים. גם דבריו שבדף ח, א ד"ה נדר גדול נראים מועתקים מפירוש רש"י בהשוואה לדברי ראמ"ה שם (הצינונים לפי שטה מקובצת המפואר, מהד' ברמן ברוכמן, ירושלים תשנ"ז). ראה עוד הבאה מדומה ברי"ץ בנספח ב אות יד (ומכך שלא הביא בהמשך המסכת אפילו פעם אחת דברי רש"י, נראה שהיה לו פירוש רש"י רק לשמונת דפים הראשונים של המסכת).
- 28 כ, ב ד"ה ויש לי ראייה מביא מרש"י לנדרים ח, א; כה, א ד"ה חומר מביא מרש"י לנדרים טז, ב; כט, א ד"ה ואוקימנא הביא גרסת רש"י בנדרים כד, ב. יש להעיר על הערת מהרצ"ח (ראה הע' 386) כי הסיבה שרמב"ן במסכת זו לא השתמש בפירוש רש"י לנדרים היא מחמת שלא היה לפניו. ואלו דברי תימה, שהרי רמב"ן לא כתב כלל חידושים למסכת נדרים אלא "הלכות" המשלימות את הלכות הרי"ף, ובהן מעתיק הרמב"ן רק את הגמ' ומקצת הגאונים ואינו אמור להזכיר כלל את פירוש רש"י.
- 29 יג, ב ד"ה והא (מהדורת א' יפהן, מה"ק, ירושלים תשל"ז, עמ' פג, ובהע' 18); טז, ב ד"ה ופרקינן (עמ' קסב. דבר זה הביא הריטב"א גם בחידושו לשבועות כה, א ד"ה הא דתנן, ואפשר שהעתיק זאת מחידושי הרמב"ן שם, אך אינו נראה מאחר והריטב"א הביא דברי רש"י באריכות יתרה מאשר הרמב"ן); פט, א ד"ה מסר (שם עמ' תשז, ושם הדברים מסומנים בתוך דף פח, ב בשל טעות הדפוס שלא צויין דף פט, א בעמ' תשה ד"ה אמרה). גרסת רש"י שהביא הריטב"א בתחילת טז, א נראה שהם דברי רש"י בשבועות יט, ב (ראה שם בהע' 308).
- 30 האחרון (בדף פט, א), שהביאו בשם "מורי הרב". לשון זאת משמשת אצל הריטב"א לציון הרשב"א והרא"ה, ומאחר ובחידושי הרשב"א לא נמצאו דברים אלו נראה שהם מהרא"ה (גם אותם הסבורים שהחידושים לנדרים המיוחסים לריטב"א אינם לו, מודים שמחבר החידושים הוא תלמיד הרשב"א והרא"ה).
- 31 לפני הריטב"א ודאי שלא עמד פירוש רש"י בשלמות לכל המסכת, דא"כ היה מביאו כדרכו רבות לאורך המסכת ולא רק בין הדפים יג-טז, לכן סביר יותר להניח שהריטב"א משתמש במקומות אלו במקורות משניים. ומהרצ"ח (ראה הע' 386) כתב שריטב"א בנדרים לא מביא דברי רש"י כיון שפירושו לא עמד לפניו.

לנדרים. והם: אור זרוע³², ההשלמה³³, הטור³⁴, ומהרי"ק³⁵.

7. הבאות מסופקות:

בתוספות תלמיד רבנו שמשון³⁶ לדפים ע, א – עט, א מובא פירוש ה"קונטרס" חמש פעמים³⁷, ונראה שהוא פירוש רש"י, אם כי יתכן בהחלט שהוא פירוש הרשב"ם³⁸.

32 אור זרוע, זיטומיר תרכ"ב, הלכות קריאת שמע, סימן כב: "פירש רש"י בנדרים (פא, א)".

33 שבועות פרק ג (ההשלמה לסדר נזיקין, מהד' י' לובצקי, ח"ב, ורשה תרס"ח, עמ' 12) הביא רש"י לנדרים טז, ב.

34 בטור, יורה דעה, הלכות נדרים, סימן ריז הביא בשם רש"י שפירוש 'אספרגוס' הוא מין כרוב. תיבת 'אספרגוס' זו נזכרת בנדרים נג, ב וכן פירש ראמ"ה שם בשם רש"י. אף שמילה זו נמצאת גם במקומות נוספים (ברכות נא, א; פסחים קי, ב), הרי שם (וכן בקידושין עא, ד"ה אנבגא) פירש רש"י: "משקה היוצא מן הכרוב", וכמו שמוכרחים לבאר שם מתוך הענין, ועל כרחנו הוא מרש"י לנדרים.

35 שורש קעו: "ואשר תמהת על סוגיא דריש פרק הנודר (נד, א) וכו' כדפירש שם רש"י לפי הנלענ"ד אלא שאין לי עכשיו הפירוש עכ"ל".

36 נדפסו מכת"י ב'הגהות והשלמות מכת"י'. במהדורות הגמ' של וגשל-נהרדעא (ירושלים תש"ס) ועוז והדר (ירושלים תשס"ח) נדפסו ע"פ הגהות ישנות הנדפסות. תוספות אלו לא נתחברו בידי בעל התוספות הנדפסות לשאר המסכת, אלא בידי תלמיד ר' שמשון משאנץ (דף עט, א ד"ה והחריש: "תימה למורי ר' שמשון"). על תוספות אלו יסד הרא"ש את תוספותיו ופירושו לנדרים, והן התוספות המובאות בחידושי הרשב"א והמאירי.

37 עב, א ד"ה והא; עג, א ד"ה פרט; עד, א ד"ה מאי ("ותירץ בקונטרס התם דהתם דשני", ועל כרחנו הוא ט"ס, מאחר ורש"י ביבמות כט, א לא פירש כלום, וגם שם לא קשיא מידי ורק הכא קשיא אמאי לא תירצו כדהתם, וצ"ל: "ותירץ בקונטרס דהתם בתר דשני"); עה, א ד"ה הרי (דיבור זה הובא גם ב"תוספות רבינו פרץ" מהד' תשמ"ט [ראה הע' 198], ושם נכתב בטעות לשון "המורה", אבל המעתיק תיקן בשולי הגליון "הקונטרס" והמעתיק שבא אחריו טעה והכניס תיבה זו בשורה הבאה בד"ה וסבר: "פי' הקונטרס תנאי", ראה נספח ב, אות ה). ובדף מט, א ד"ה ודבר הובא פירוש בתוספות הנדפסים בשם "הקונטרס", ובמקו"א הוכחתי שהתוס' הנדפס מדף מה, ב עד דף נא, א הם חלק מתוספות תלמיד ר' שמשון.

38 אף על פי שבדרך כלל כשמביאים רבותינו הראשונים פירוש בשם "קונטרס" נמצאים הדברים בפירוש רש"י (ראה ר"א מגיד, בית אהרן, חלק ח, גי' יורק תשל"ב, עמ' רכב-רכג, רכו-רכח), אין זה כפי שסבורים העולם שפירוש רש"י מכונה בפי הראשונים "קונטרס", אלא שהפירוש הפשוטני הנפוץ בלימוד המסכת נקרא בפי הראשונים "קונטרס", ובהיות שבדרך כלל הפירוש הנפוץ הוא פירושו של רש"י לפיכך על הרוב "הקונטרס" מכוון לפירוש רש"י. ואולם במסכתות שבהם נפוצו פירושים אחרים שדחקו את השימוש בפירוש רש"י, כדוגמת פרק ערבי פסחים שרש"י קיצר בו מאוד ואת מקומו תפס פירוש רשב"ם נכדו, שם "קונטרס" מכוון לפירוש הרשב"ם. וכן במסכת בבא בתרא מדף כט ואילך שרש"י לא פירשה ולפיכך ה"קונטרס" שם הוא רשב"ם. וכן בפרק שלישי של מסכת מכות נקרא פירוש הרשב"ם בפי התוספות "הקונטרס" (ראה אפשטיין בנספח). ואחר שקיימים עדויות לקיומו של פירוש הרשב"ם לנדרים (מובא ממנו בתוס' הנדפס דף טו, א ד"ה כנדר ודף כח, ב ד"ה ה"ג ובתוס' ישנים אות פט, קיג, קלה, וב"שיטה" המובאת בשטה מקובצת י, ב ד"ה נדר), לפיכך אפשר שהקונטרס שהובא בתוס' תלמידי ר' שמשון הוא פירוש רשב"ם. אבל אין נראה שכוונתו לפירוש הריב"ן, מאחר ואין כל עדות בספרי הראשונים לקיומו של פירוש מריב"ן למסכת נדרים. וגם אינה ל"פירוש" המובא בשטמ"ק (הוא גם הנדפס בשם תוס' ר"פ, ראה להלן פרק ה, אות ג), כי בדף עה, א העתיק בתוס' כת"י לשון "הקונטרס" והעיר עליו, וב"פירוש" – תוס' ר"פ שם – פירש כתוס' כת"י ולא כ"קונטרס" שהביא. וקצת ראייה שהכוונה היא לרש"י כי מה שהביא תוס' כת"י בדף עג, א ד"ה פרט הובא בראמ"ה בסתמא, ומה שהביא בדף עב, ב ד"ה והא הובא בסתמא ב"שטה" בשטה מקובצת שדרכו להעתיק את דברי רש"י בסתמא וכדלהלן. לעומת זאת בדבריהם בדף עז, א ד"ה א"ל אשתיקן יש משמעות שלא עמד לפני בעל תוס' כת"י רש"י לנדרים. וע"ע לקמן הערה 58.

ב"תרגום לטיני לקטעים מן התלמוד" ³⁹ שנכתב בצרפת בתקופת הראשונים מובא "הפירוש" ⁴⁰ לנדרים ⁴¹, כאשר לאורך הספר משמש כינוי זה לפירוש רש"י.

מניתוח נוסף של עדויות אלו והשוואתן, ניתן להוכיח באופן קרוב לוודאי כי לפני כל הראשונים הנ"ל עמד פירוש אחד בלבד שהיה מוחזק אצלם כפירושו של רש"י:

א. חלק מדברי הרמב"ן, המאירי, הריטב"א והטור ⁴² בשם רש"י מובאים במקביל בפירוש ראמ"ה כדברי רש"י.

ב. דברי בעל ספר ההשלמה גם הם הובאו בריטב"א וברמב"ן בשם רש"י ⁴³.

ג. דברי הרי"ף בשטה מקובצת ⁴⁴ בשם רש"י גם הם מובאים אצל המאירי.

ד. מדברי אור זרוע, הרמב"ן, המאירי, תוספות כת"י, רי"ף והמתרגם הלטיני בשם רש"י ⁴⁵ הובאו בפירוש ראמ"ה בסתמא ⁴⁶.

ה. בין מאות המובאות שבפי ראמ"ה ועשרות המובאות מהמקורות הנ"ל אין אפילו סתירה פרשנית אחת.

עדות נוספת של שימוש בפירוש זה באה בדברי תלמיד ר"א ממיץ ⁴⁷, בעל ה"שטה" לנדרים המועתק בשטה מקובצת לנדרים וכתובות ⁴⁸, שהעתיק ממנו הרבה בסתמא, ופעמים שהוא מביא מלה במלה כדברים המובאים אצל ראמ"ה בשם רש"י. והרי הקבלה אחת המלמדת על הכלל: ⁴⁹

39 ר"ש ליברמן, שקיעין, ירושלים תרצ"ח, עמ' 97. ליברמן בא להשיג על אפשטיין (עמ' 183), "הצרפתים לא ידעו כלל מפירוש של רש"י לנדרים". ראה גם ר"א הלפרן, תוספות ישנים כ"י למסכת נדרים, לונדון תשכ"ו, מבוא, פרק ג, ח.

40 בלטינית 'glossa': מילון המבאר מילים קשות, ובתרגום חופשי: "הפירוש".

41 כג, ב: "אביי אמר תני ובלבד שיהא זכור בשעת הנדר רבא אמר לעולם" וכו'. וכתב בשם "הפירוש" כי פירוש הגמ' הוא (בתרגום כמעט מילולי, לא חופשי) ששניהם (כלומר אביי ורבא) מודים שהתנאי שהתנה בתחילת השנה מבטל נדריו של סוף השנה אלא שאביי רוצה (=מעמיד את המשנה) מתי שלא זוכר את התנאי בשעה שנדר, ורבא רוצה (=מעמיד את המשנה) מתי שזוכר אותו. פירוש זה חולק על שיטת ר"י המובאת בתוס' שאביי ורבא חולקים לדינא, ולדבריו אביי ורבא מודים שהתנאי מבטל בין בזוכר ובין באינו זוכר, ונחלקו רק באיזה מקרה דיברה המשנה, וכדעת הרבה ראשונים (וליברמן שם טעה בדברי הפירוש).

42 רמב"ן שבועות כ, ב ד"ה ויש; מאירי עמ' לה מא עז קמג קנא ועוד; ריטב"א פט, א ד"ה מסר (ראה א' יפהן, שם, הע' 286); טור הנזכר לעיל.

43 ריטב"א שבועות כה, א ד"ה אתנן ונדרים טז, א ד"ה ופרקין; רמב"ן שבועות כה, א ד"ה חומר.

44 ז, א ד"ה כי.

45 אור"ז שם; רמב"ן שבועות כט, א; מאירי עמ' לז, פו; תוס' כת"י עג, א ד"ה פרט; רי"ף בשטמ"ק ח, א ד"ה עליו, והתרגום הלטיני הנ"ל.

46 ראה בתחילת הפרק שדברי ראמ"ה הסתמיים לקוחים בדרך כלל מפירוש רש"י.

47 ראה ד' צומבר, מבוא לשטה מקובצת על מסכת נדרים, ברלין תר"ך.

48 בנדרים כמעט בכל דף והו"ד בהגהות רב"א על נדרים בשם הרא"ם, כתובות מט, א ד"ה אלא.

49 י, א ד"ה סברוה. ראה: י, א ד"ה לשון גוים; יח, ב ד"ה אם במעשר; שם ד"ה אם בתרומת הלשכה; שם ד"ה סתם, ועוד רבות ואכמ"ל. פעמים שסתימת ראמ"ה (שהיא רש"י כמ"ש לעיל) היא כסתימת ה"שטה": ד, ב

שטה

ראמ"ה

[מקור: שטה]

סברוה וכו' – חלוקה שיטת מסכתא זו מכל שיטות שאר מסכתות, דאילו בשאר מסכתות היכא דפתחי במילתא בלשון לימא או בסברוה, לא מיתקומא מילתא הכי, ואילו בהא מסכתא אע"ג דפתחין בלשון לימא או בסברוה מיתקומא מילתא בהכי.

עדות אחרונה על פירוש רש"י שונה מהמפרש שלפנינו הובאה בשו"ת מהר"ם מינץ, המביא שני ציטוטים בשם רש"י לנדרים, האחד הוא מדברי "המפרש" הנדפס, והשני אינו למפרש וגם אינו פירוש רש"י המובא בראשונים⁵⁰. מכאן נראה שבזמנו (כחמישים שנה לפני דפוס ונציה) כבר חל בלבול ביחוס פירושים שונים לרש"י.

סוף דבר: על פי כל האמור עד כה, ניתן לקבוע את תפוצתו של פירוש רש"י לנדרים בתקופת הראשונים⁵¹ כדלהלן:

צרפת: קיימות עדויות על מציאותו⁵² עד שנת ד"א תתקנ"ח. באלף השישי – ימי רבינו פרץ ותלמידיו ובעל תוספות ישנים⁵³ – כבר לא היה מצוי הפירוש.

פרובנס: הפירוש היה נפוץ לפחות בין השנים ד"א תתק"ע עד ה"א ע' – תקופת בעלי ספר ההשלמה, המאירי, וראמ"ה. למרות זאת, לפני הרי"ף שנראה שהיה חכם פרובנסאי בן אותה

ד"ה ל"ל וד"ה דלית (אבל שם הוסיף פירוש נוסף שהוא מהרא"ם); כ, א ד"ה בקרבן שוה לסתמא ד"שטה"; שם ד"ה וכן, ועוד רבות.

שו"ת מהר"ם מינץ סימן סה מעתיק מלה במלה את דברי המפרש דף סה ע"ב ד"ה על בשם רש"י (למעט הנוסף במפרש "והתורה אמרה לא תשנא את אחיך בלבבך" שנשמט בדפוס שו"ת מהר"ם מינץ בשל טעות הדומות, והתורה – והתורה), והמפרש לדף סה, ב שייך לחטיבה ה הכוללת דפים לט, א – נ, ב; ס, א – סו, ב; עז, ב – צא, ב (ראה פרק ג) ואינה לרש"י כפי שהוכחנו להלן פרק ד. אולם בסוף סימן קיב כתב מהר"ם מינץ דמלשון רש"י בנדרים ח, ב גבי בעיא דרבינא, משמע דדוקא ביום שמעו נשאל על ההקמה, היינו שברש"י לפניו היה כתוב שרבינא עצמו לא התיר לה משום שקיים את הנדר, כמו שכתבו הרא"ש ותוס', ומכך שרבינא לא נשאל על ההקמה מוכח שדעת רש"י שאי אפשר להשאל על ההקמה אלא ביום שמעו. אבל במפרש שם כתב דרבינא לא היפר לה ביום שמעו ולכן לא יכל יותר להפר, ולפי זה לא מיירי כלל בהקמה ואין לזה כלל שייכות לדברי מהר"ם מינץ. מכאן ראינו נוספת שהמפרש לדף ח, ב אינו המפרש לדף סה, ב כמו שהארכנו בפרק ד, וגם קצת ראינו שלא עמד לפניו פירוש רש"י האמיתי כי בראמ"ה כאן כתב בסתמא דמיירי בנדר שאין בו עינוי נפש, וזה דלא כרש"י שהביא מהר"ם מינץ. וראה הע' 260.

51 זמני החכמים הובאו על פי א"מ וייס, שמות חכמים, בני ברק תשס"ט.

52 בהנחה ש"הקונטרס" המובא בתוס' כת"י הוא פירוש רש"י, אף שאינו מוכרח, אך עדיין מוכח שקונטרס זה הוא הפירוש שהיה בידי הראשונים, וכדלעיל סוף הערה 38. תוס' זה הינו הקדום ביותר בין קבצי התוספות לנדרים, מאחר ורבי אליעזר ממין (נפטר ד"א תתקנ"ח) נזכר בו בתואר "שיחיה". ועוד לעיל שם שגם בתרגום קדום מצרפת מובא "הפירוש" לנדרים ונראה שהוא פירוש רש"י.

53 ראה ר"א הלפרן, שם פרק ב, י, שהראה את זמן כתיבתם של תוספות אלו אחרי ימיו של רבי משה מאיברא.

תקופה⁵⁴, עמד רק הפירוש לשמונת הדפים הראשונים של המסכת.

אשכנז: בסוף האלף החמישי – ימיו של מחבר ה"שטה" לנדרים – היה הפירוש מצוי. מתחילת האלף השישי ולפחות עד שנת ה"א פ"ח – ימיו של הרא"ש – לא היה הפירוש מצוי. ובין השנים ה"א קצ"ה-רל"ג – תקופתו של מהר"ם מינץ – כבר היתה חטיבה ה של המפרש הנדפס לנדרים מיוחסת לרש"י⁵⁵.

אוסטרייך: בין השנים ד"א תתק"נ-ה' אלפים – ימיו של בעל אור זרוע – היה הפירוש מצוי. איטליה: בין השנים ד"א תתק"מ-תתק"צ – ימיו של מהר"י דטראני – לא היה הפירוש מצוי, אולם בין השנים ה"א ק"צ-ר"ל – לפני המהרי"ק היה הפירוש מצוי, ובשנות הש' – זמן הרמ"ע מפאנו – ייתכן שהיה מצוי פירוש זה באיטליה⁵⁶.

ספרד: העדויות מצביעות על תופעה תמוהה, ולפיה בין השנים ד' אלפים תתק"ע לה"א ס' – ימיהם של הרמב"ן, הרא"ה, הרשב"א⁵⁷ והרנב"י – עמד הפירוש לפני חלק מחכמי ספרד (הרמב"ן והרא"ה), בעוד בפני חלק אחר (הרשב"א והרנב"י) לא עמד הפירוש⁵⁸.

גם בדור הבא, בין השנים ה"א ס' עד ה"א ק' – ימיהם של מפרשי חידושי נדרים המיוחסים לריטב"א בשטמ"ק⁵⁹ והטור – התופעה חוזרת על עצמה, ובעוד לפני בעל הטורים עמד הפירוש⁶⁰ לא עמד לפני מחבר החידושים הנ"ל המיוחסים לריטב"א.

משנת ק' עד גירוש ספרד – ימי הר"ן, בעל נמוקי יוסף ובעל עין יעקב – נשתקע הפירוש ולא היה מצוי כלל.

לסיכום: לקראת סוף האלף החמישי היה הפירוש מצוי ברוב הארצות פרט לאיטליה. ובאלף השישי: במאה הראשונה, בפרובנס וכן אצל חלק מחכמי ספרד היה הפירוש מצוי. ואילו בצרפת ואשכנז ואצל חלק מחכמי ספרד לא היה הפירוש מצוי. ובמאה השניה היה הפירוש מצוי רק בפרובנס ואיטליה.

עמוד 58

54 ראה הע' 361.

55 ראה לעיל הערה 50.

56 ראה הע' 4.

57 חידושי הרשב"א לנדרים נכתבו בחיי הרמב"ן הנזכר בהם בתואר נר"ו (כ, א ועוד).

58 ולא זו בלבד שלא עמד לפני הרשב"א פירוש רש"י לנדרים, אלא שנראה שלא ידע כלל על קיומו של פירוש מרש"י למסכת זו, ובדף עג, א כתב שתוס' תירצו בשם "הקונטרסים" אף שבתוס' כת"י (שהוא שעמד לפניו, ראה הע' 36) מופיע תירוץ זה בשם "הקונטרס" סתמא, מאחר והיה פשוט בעיניו שאין הכוונה לרש"י. וכיוצא בזה דף עד, א ד"ה הב"ע כתב בשם תוספות סתמא את התירוץ המובא בתוס' כת"י ד"ה מאי בשם הקונטרס.

59 נדרים (כל המסכת) וכתובות נט, ב ואינו מהריטב"א, ראה דברי א' יפהן בסוף המבוא לריטב"א נדרים מהד' מוסד הרב קוק (ירושלים תשל"ז). המחבר מזכיר בדף כה, א את הרמב"ן בתואר ז"ל (נפטר ה"א ל'), ובדף כא, א ד"ה מאן כתב "ר' יונה ז"ל" (נפטר ה"א כ"ד), ומאחר ואינו מזכיר חכמים מאוחרים יותר נראה זמנו בתקופה זו בה חי גם הריטב"א (גם מייחסו לריטב"א קצת ראייה שהיה באותו דור).

60 למרות שציטוט בודד עדיין אינו מוכיח על מציאותו של הספר לפניו, וסביר יותר להניח שהעתיק מכלי שני.

ג. המפרש הנדפס בשם רש"י וחיובותיו

כבר כתבו האחרונים כי המפרש הנדפס לנדרים אינו מפירוש רש"י⁶¹. בפרק זה אבוא להראות כי המפרש אינו אחד⁶², ומורכב מחמש חטיבות שונות שהתחברו בנפרד בידי מחברים שונים. בפרק הבא יבוא דיון על זמנם ומקומם של מחברי החטיבות השונות. [אציין כי לא ידוע לנו על כתבי-יד של המפרש⁶³, לפיכך בחינתו של זה תעשה על פי המפרש הנדפס בלבד].

1234567 NN

השלמות בתוך דברי המפרש

מצינו בלשון המפרש השלמות מפירושים אחרים שסומנו במפורש כהשלמה:

כתב מעתיק המפרש (כב, ב): "חסר הנה והעתקתיו מפירוש רבינו גרשום", ולאחר ג' דפים (כה, ב): "ע"כ מפירוש ר"ג". נמצא שנחסר עותק המפרש בין הדפים כב, ב – כה, ב והושלם בידי המעתיקים מפירוש רגמ"ה.

1234567 NN

השלמה נוספת בדברי המפרש נעשתה בידי מעתיק בדף לט, א אחרי ד"ה גזירה, וסומנה כיאות: "לא מצאתי יותר מזה הלשון וזהו (א"ל) [ל"א]"⁶⁴, ולאחריה בא ביאור הסוגיה מסוף דף לח, ב בסגנון אחר, אך ברוב הדיבורים⁶⁵ התוכן שווה בשתי הלשונות ובחלקם הקטן דברים שלא נתבארו בלשון ראשון⁶⁶. מכאן מוכרח שלא המפרש העתיק "לשון אחר" לבאר הסוגיא, אלא המעתיק הוא שעד כאן עמד לפניו מפרש אחד, ומכאן העתיק ממפרש אחר שהיה לפניו, וכפל במקום התפר חצי עמוד גמרא עם שני הפירושים. הרי בידינו עדות מפורשת מן המעתיק

⁶¹ דבריהם הובאו בהרחבה להלן, נספח ג.

⁶² רא"ב קעפעטש, "הערות שונות", קובץ בית אהרן וישראל, טז, גליון ו [צו] (אב-אלול תשס"א), עמ' קכב, כתב שהאריך במבוא לדקדוקי סופרים השלם על מסכת נדרים ונזיר בענין המפרש למסכתות אלו שהוא כעין שטה מקובצת, אולם בדק"ס השלם לנדרים שלפנינו (ירושלים תשמ"ה-תשנ"א) שהכותב אכן היה בין עורכיו אין זכר לדברים אלו ושמה נשמטו בידי העורך האחרון.

⁶³ ראה הע' 2. כתב היד המובא באוצר לעזי רש"י (תל אביב תשנ"ו) בנדרים (מס' 1200 ועוד) הינו של פירוש רש"י על הרי"ף שהוא עיבוד "הפירוש" בשטמ"ק (כדלהלן פרק ה). נראה שגם לפני בעל "הגהות ישנות" לא עמד כתב יד, והגהותיו למפרש הם על פי דפוס שונצינו ולא מכתב יד, כי מהשוואה להגהותיו לגמרא לר"ן ולתוספות. הגהותיו למפרש רובן ככולן מסברא באופן בולט, ופעמים שהגהותיו נכונות מסברא ומתוך הפירוש מתברר שלפני המפרש עמדה גרסה אחרת בגמרא (וראה גם הע' 66, 188). על הגהות בודדות ציין המגיה שהן על פי ס"א, ובדף י, ב הוסיף דיבור חדש ברש"י. לעומת זאת, רבות מהגהותיו לגמרא לר"ן ולתוס' לא ייתכנו מסברא גרידא, כהוספת משפטים שלמים וכיוצ"ב (ראה מבוא להגהות והשלמות מכת"י, עמ' 10). נראה שלא עמד לפניו כתב יד אלא דפוס שונצינו, או שהשתמש באותו כתב יד שעמד לפני המדפיסים. על דפוס שונצינו לנדרים ראה: רנ"נ רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד, מינכן תרל"ז, עמ' כו הערה 26; מבוא לדק"ס השלם, עמ' 33 הע' 9.

⁶⁴ הגהות הב"ח אות ה; אפשטיין, עמ' 174. בדפוסים שלפנינו פתחו את ראשי התיבות: "אמר ליה", ואין לו מובן.

⁶⁵ ד"ה אפילו וד"ה במקום וד"ה כדאמר וד"ה שהרי.

⁶⁶ ובהגהות ישנות מחק מסברא חלק מהדיבורים הכפולים ואחרים העביר לעיל דף לח, ומחק את המשפט לא מצאתי יותר מזה הלשון וכו', אבל ציין שבס"א כלפנינו, וכן עיקר.

שמדף לט ד"ה למנחרותא עד סוף המסכת הוא מפרש אחר.⁶⁷
 עדות נוספת להשלמה היא מדברי מהר"ם מינץ בתשובה⁶⁸ שהביא דברי רש"י לנדרים (סה,
 ב), והוא מהמפרש שם, ובתשובה אחרת הביא דברי רש"י (ח, ב) ולא נמצא במפרש שם. נראה
 שעמד בפניו המפרש בחלקו, כאשר חלקו האחר שונה מזה שלפניו.
 בפרק זה נוכיח בס"ד שהיו עוד כמה חלקים מן המפרש שנחסרו עם הזמן והשלימום
 הסופרים מפירושים אחרים בלא שטרחו לציין כי מדובר בהשלמה מפירוש אחר, ותופעה זו
 מוכרת היא בספרות הראשונים.⁶⁹

67 אפשטיין (לעיל הע' 64) סבר שההשלמה היא מקומית בלבד ו"המעתיק לא רשם עד כמה נמשכת השלמה
 זו". ולי נראה כמו שביארתי, מלשון "לא מצאתי יותר מזה הלשון", וכן ממה שלא ציין לסיומה של השלמה.
 ומה ששיער אפשטיין שחטיבה זו נמשכת לפחות עד דף מח, ב צדק למחצה, לפי מה שיתבאר בפרק זה
 שחטיבה ה מסתיימת בדף נ, א (וראה עוד הע' 122).

68 ראה לעיל הערה 50 וסביבה.

69 אמנה כאן מקצת הדוגמאות הפזורות בספרות זו: 1. ברשב"ם בבא בתרא (שונצינו ר"ע?) קנז-קסח הושלם
 מפירוש רגמ"ה (מ"ל קצנלבוגן, מבוא לפירוש רשב"ם הקצר לפרק חזקת הבתים, ירושלים תשמ"ה, עמ' ב).
 2. פירוש ר' אליקים ליומא מדף פד, א ואילך הושלם מפירוש רש"י (ד' גנחובסקי, מבוא לפירוש ר"א,
 ירושלים תשכ"ד, עמ' 44). 3. בפירוש ר' שלמה בן היתום למועד קטן הושלמו הדפים ב, א – ג, א ד"ה
 חוורתן מפירוש רגמ"ה (נ' זק"ש, קובץ ראשונים למסכת מועד קטן, ירושלים תשכ"ו, במבוא לפירוש רגמ"ה,
 עמ' 12). 4. בכת"י רש"י סוכה שעמד לפני ראמ"ה הושלם עמוד אחד מתוך פירוש תלמיד רש"י לסוכה (ראה
 הע' 337). 5-12. שמות הפירושים שצוינו בנספח א (אותיות ט, לה, מא, מג, מו, מט, נ, נב) נמצאו בכתבי יד
 או בדפוסים המכילים את פירוש רש"י למסכת, מלבד דפים בודדים שהושלמו מפירושים אלו בלא ציון.¹³
 השלמת פירוש רש"י סוכה כת"י מינכן מס' 216 מדף נה מפירוש אחר לא ידוע (ד' גנחובסקי, שם, עמ' 47).
 14-15. פירוש ריב"ן ליבמות שהובא בנספח א אות מג נדפס מתוך שני כת"י של רש"י יבמות שמעורב בהם
 פירוש ריב"ן (מבוא לדק"ס השלם, יבמות, ירושלים תשמ"ג, עמ' 33). 16. בפירוש רשב"ם לבבא בתרא
 (דפוס ויניציאה ש"י) פז, א – פט, ב; קל, ב – קלב, ב אין הפירוש מרשב"ם אלא מאחד הראשונים (המביא
 רשב"ם שלוש פעמים שם). מדפוס וילנא ואילך נדפס פירוש רשב"ם בדפים אלו בשולי הגיליון (י"ל גם
 בנפרד בשם 'פירוש הרשב"ם המקורי' בתוך פירוש הרשב"ם הקצר הנזכר בתחילת הערה זו) מדפוס לובלין
 ואילך עורבב הפירוש הנ"ל עם פירוש הרשב"ם המקורי ע"פ הגהות מהרש"ל, וכ"ה בכל הדפוסים כיום.

דוגמאות מעירוב בספרי חידושים ותוספות: 1. חידושי הרשב"א לבבא מציא מפרק ה בארבעה כת"י
 מכילים את פירוש הרמב"ן (ר"א ליכטנשטיין, מבוא לרשב"א בבא מציא, מה"ק, ירושלים תשס"ו, עמ' ז). 2.
 בכת"י חידושי הרשב"א לעבודה זרה דפים כו, א – נא, א מתוס' רא"ש (חידושי הרשב"א ע"ז, זכרון יעקב
 תשמ"ח, בהע' שם). 3. חידושי הריטב"א הישנים לבבא מציא מורכבים משני חיבורים: עד דף יג, א הם
 חידושים מתלמיד הרשב"א והרא"ה, ומשם ואילך מחכם פרובנצאי (מחבר שטה לא נודע למי על קידושין,
 ואכמ"ל), ראה ר"א הלפרן, מבוא לחידושי הריטב"א החדשים לבבא מציא, לונדון תשכ"ב. 4. בתוספות
 הרא"ש לקידושין (בדפוס פיסא תקס"ו) הפרק האחרון הוא מתוספות רבינו פרץ (ה' פרוש, מבוא לתוספות
 רבינו פרץ קידושין, ירושלים תשנ"ו). 5. התוספות לשבת שבדפוסים שלפנינו מפרק יז (קכב, ב) אינם
 מתוספות טוך אלא עיבוד תוספות שאנץ (דעת י"נ אפשטיין שהובא אצל א"א אורבך, בעל התוספות, עמ' 603,
 ליד הערה 22; נ"י הכהן, אוצר הגדולים אלופי יעקב, א, ערך תוס' שבת). 6. בכת"י תוספות ר"י הזקן ותלמידו
 לשבת, פרקים ז-יז הם מתוספות רבנו יהודה משירליאון (א' שושנה, מבוא לתוספות ר"י הזקן ותלמידו,
 ירושלים תשס"ז עמ' 48-53). 7. אחד מכתבי היד של תוספות טוך קידושין דפים מד, א – נו, א הושלמו
 מתוספות הרא"ש (א"צ שינפלד, מבוא לתוספות טוך קידושין, ירושלים תשמ"ב, עמ' ט). 8. תוספות נדרים

סתירות בדברי המפרש

מלבד האמור, בתוך גופם של דברי המפרש יש סתירות פנימיות מפירושו בדפים מסוימים לפירושו בדפים אחרים, תופעה המעידה שוב על חוסר התאמה של הפירושים הנובע מהדבקת פירושים ממחברים שונים. לדוגמה: בדף נז, ב ד"ה הלכה כתב המפרש כדעת הרמב"ם⁷⁰, שהאומר לאשתו קונם שאת נהנית לי ונהנתה הוא לוקה, ובדף טו, א ד"ה אמר ר' אבא כתב כדעת הר"ן⁷¹ שהיא לוקה.

גם בחציה השני של המסכת יש סתירות פנימיות, דוגמת דברי המפרש בדף מט, א שאינם ממפרש דף נא, א. בדף מט, א פירש את משנת "הנודר ממעשה קדרה", ובדף נא, א שנכפלה בו בדפוסים משנה זו שב פירש המפרש את המשנה בדרך אחרת⁷².

הבחנת החטיבות השונות על פי סגנון המיוחד להן

לצורך ההבחנה בין החטיבות, יש לבדל אותן ראשית על פי המינוחים המיוחדים השגורים בכל חטיבה. בדיקה של לשונות המפרש מעלה את הממצאים הבאים:

1. בין הדפים נא, א – ס, א נוטה המפרש לסמן את תחילתו של תירוץ הגמרא במקומות מסופקים בלשון "תריץ". ביטוי זה חוזר על עצמו 7 פעמים בדפים אלו⁷³.
2. ביטוי זה מופיע באותו הקשר גם בין הדפים כה, ב⁷⁴ – לט, א⁷⁵ 12 פעמים⁷⁶. הביטוי

שבדפוס מורכבים מכמה חטיבות, כמו שהוכחתי במאמר נפרד. 9. בכתב היד של תוספות נדרים שעמד לפני מחבר הגהות ישנות, נוספה עוד חטיבה (ראה הע' 36). 10. תוספות בבא קמא בכת"י המוזיאון הבריטי, עד פרק החובל הן תוספות תלמידי רבנו פרץ, ומשם ואילך הן מתוספות שאנץ (ב"ז פרג, מבוא לתוספות תלמידי רבינו פרץ על מסכת בבא קמא, ירושלים תשמ"ד). 11. כת"י מינכן 258 הכולל חידושים לקידושין מבית מדרשו של הרשב"א עשוי שתי חטיבות (א' שושנה, יד רמ"ה על מסכת קידושין, ירושלים תשנ"ה, מבוא, עמ' 18-11). 12-13. ספר שיטות הקדמונים על גיטין עשוי שלוש חטיבות (ר"א שושנה, יד רמה ושיטות הקדמונים על מסכת גיטין, ירושלים תשס"ב, מבוא עמ' 27-18). 14. תוספות קידושין בכת"י אוקספורד עד דף יח, ב הן עירוב של תוספות הרא"ש, תוספות שלפנינו ותוספות טוך, ומדף יט, א ואילך הן מתוספות טוך כת"ד (דק"ס השלם, יבמות, ירושלים תשמ"ג, מבוא, עמ' 34-33). 15. תוס' הנדפסות לפרק ערבי פסחים הן מאחרות מהתוספות למסכת זו (הגהות וציונים מהד' עוז והדר תחילת ערבי פסחים).

70 הל' נדרים י, יב. והמפרש כתב: "נמצא עובר בלא יחל במה שנהנית ממנו קודם הפסח", ורב"א חש בסתירה זו והגיה "נמצאת עוברת", אבל לפי גירסתו המשפט "במה שנהנית ממנו קודם הפסח" מיותר.

71 נדרים טו, א ד"ה הלכה.

72 מסורת הש"ס נא, א: "ברם בשינוי פירושי רש"י במתני' דלעיל מט, א ומה שפרש"י הכא במכוון אחר צריך פנים".

73 נב, ב אחרי ד"ה פירות וד"ה אמר רבא; נד, ב ד"ה תריץ מי; נח, ב ד"ה תריץ הא; נט, א ד"ה תריץ מעשר וד"ה אלא לעולם; ס, א ד"ה תריץ.

74 מיד לאחר סיום ההשלמה מרגמ"ה.

75 ראה לעיל, סביב הע' 64, שהמעתיק העיד כי מכאן ואילך מתחיל מפרש חדש.

76 כו, ב ד"ה תריץ לה באומר; כז, א ד"ה תריץ לה באומר; כח, א ד"ה תריץ הכי תנא; כח, ב אחר ד"ה ולייתי; כט, ב ד"ה תריץ לא צריכא וד"ה אלא; לא, א אחר ד"ה אבל שוה; לד, א ד"ה תריץ אחדא; לה, ב ד"ה ולטעמך; לו, ב ד"ה מאי; לז, א ד"ה בקטן (ראה בהגהות הב"ח); לח, ב ד"ה לעולם. ביטויים דומים באותם הדפים הם: "ומתיר ר' יוחנן" – לו, א ד"ה ומתיר; "ומשיב הש"ס" – לח, ב ד"ה אלא.

מופיע רק בדפים שהוזכרו, בעוד בדפים אחרים במסכת לא נעשה בו שימוש בהקשר זה.⁷⁷
 3. הביטוי "ענין אחר" משמש בקבוצות הדפים הבאות: בין הדפים ב, א – כב, ב⁷⁸ – 3 פעמים⁷⁹; בין הדפים לט, א – מט, ב – 4 פעמים⁸⁰; בין הדפים ס, א – צא, א – 10⁸¹.
 נמצא שהביטוי "ענין אחר" במפרש נדרים משמש לאורך כל המסכת, מלבד בין הדפים כה, ב – לט, א; נא, א – ס, א אשר כפי שנוכחנו לעיל מאופיינים בביטוי "תריץ" הנזכר בהם.
 4. בין הדפים ב, א – כב, ב; לט, א – נ, ב; ס, א – צא, ב, ניתן להצביע על תופעות מיוחדות נוספות:

הביטוי "אית ד..." (דאמרי/דמפרשי/דגרסי) מוזכר 24 פעמים⁸².
 המפרש נוטה למסור הפניות מלאות הכוללות גם את המסכת וגם את הפרק המופנים⁸³. כמו כן, כשהגמרא מצטטת משנה או מימרא משתדל המפרש במקומות רבים לציין את מקורה⁸⁴. לעומת זאת, בין הדפים כה, ב – לט, א; נא, א – ס, א שהתבררו כאמור כחטיבה נפרדת, הביטוי "אית ד..." לא משמש כלל את המפרש, והוא נוטה למסור הפניות חלקיות לשם המסכת או הפרק, ולא מצויים ציוני מראי מקומות לדברי הגמרא גופה⁸⁵.
 מכל האמור נראה להוכיח כי שתי החטיבות בדפים כה, ב – לט, א ודפים נא, א – ס, א נכתבו באותו סגנון והם חיבור אחד. להלן יקרא חיבור זה בשם חטיבה ד.

- 77 ברך טו, א ד"ה אמר ובדף יג, א ד"ה לא, מופיעה לשון "תריץ", אך באה בהוראה אחרת.
 78 תחילת ההשלמה מרגמ"ה.
 79 י, א ד"ה לפי; יב, א ד"ה מאותו; יט, א ד"ה הניחא.
 80 מא, ב ד"ה אבל; מד, ב ד"ה ודילמא; מט, ב ד"ה ע"א אי (ובדף מח, א ד"ה אבל, אינו פירוש אחר של המפרש אלא ציטוט הגמ' שם, והיא ט"ס וצ"ל ל"א).
 81 סא, ב ד"ה אמר עד; סו, ב ד"ה אמר להן; סז, א ד"ה ומהו; סט, א ד"ה יש שאלה בהיפר וד"ה אין; עה, ב ד"ה ומה אדם וד"ה ע"א ומה מקוה; עט, א ד"ה קראי; צ, א ד"ה דכתיב; צא, א ד"ה דזימנין.
 82 י, ב ד"ה כדירים; יב, א ד"ה והא (איכא דאמרי); יב, ב ד"ה ואבע"א; יג, ב ד"ה לא; כ, ב ד"ה ודומה; מ, א ד"ה באיש; מא, ב ד"ה בורדס; מב, א ד"ה יורד; מג, ב ד"ה משום; מו, ב ד"ה אבל; מח, ב ד"ה כיפי וד"ה לאתויי; מט, א ד"ה ודבר; מט, ב ד"ה או; נ, א ד"ה יודע (ב' פעמים) וד"ה ומן אילא; סד, א ד"ה ונעשה סופר (ב' פעמים); סה, א ד"ה ארנבא; סה, ב ד"ה הכי; סו, ב ד"ה בשילי; פב, ב ד"ה מיפר; פט, ב ד"ה רהיט.
 83 יא, ב ד"ה דתנן; מד, א ד"ה משזכה; מד, ב ד"ה ופטור; נ, ב ד"ה מן קטיעא; סב, ב ד"ה אמר; סד, א; ד"ה ר"א; עג, א ד"ה היינו; עג, ב ד"ה הואיל; עז, א ד"ה תנן; עט, ב ד"ה אמר; פג, א ד"ה היפר; פה, א ד"ה רבי; פה, ב ד"ה הרי. כיוצא בזה, דף ו, ב ד"ה והא: "בפ"ק דקידושין בהלכה קמייתא".
 84 ה, א ד"ה תנן; ו, ב ד"ה והא; יא, א ד"ה דתנן; טו, א ד"ה קונם; יח, ב ד"ה והתנן; לט, א ד"ה כדאמר; מז, א ד"ה תנן; סט, א ד"ה ת"ש דאמר רבא; עז, א ד"ה תנן; עז, ב ד"ה והתניא; עט, ב ד"ה והתניא; פג, א ד"ה אין; פד, א ד"ה והתניא; פח, ב ד"ה ורמינהו. לא מניתי את ג, ב ד"ה שהנזירות, כי האחרונים שם כתבו שצריך להעבירה למקו"א ולפיכך מסתבר שהיא הגהה מגליון.
 85 מצאתי ציון אחד והוא בדף לט, א ד"ה ואבע"א.
 86 לעיל (ראה הע' 72 וסביבה) הראינו שבין דף מט, א לדף נא, א מתחילה חטיבה חדשה. בדף מט, ב מופיעים הביטויים "ענין אחר" ו"אית דגרסי", בדף נ, א מופיע הביטוי "אית דאמרי", ובדף נ, ב ד"ה מן יש ציון מלא לשם המסכת ושם הפרק. מכל זה עולה שמקום התפר בין הפירושים הוא בין נ, ב ד"ה מן לבין דף נא, א ד"ה ממעשה.

- מבחינה מדוקדקת יותר של דפים לט, א – נ, ב; ס, א – צא, א עולות ההבחנות הבאות:
1. הביטוי "אית דגרסי" נמצא במפרש 6 פעמים⁸⁷; חמש מתוכן בין דפים לט, א – נ, ב, והשישית בין דפים ס, א – סו, ב.
  2. בדפים לט, א – נ, ב מופיע הביטוי "אית דאמרי" 5 פעמים⁸⁸; הביטוי "ענין אחר" 3 פעמים⁸⁹; הביטוי "אית דמפרשי" פעמיים⁹⁰.
  3. בדפים ס, א – סו, ב מופיע הביטוי "אית דאמרי" 4 פעמים⁹¹; לשון "ענין אחר" פעמיים⁹². נמצא שהיחס של השימוש בביטויים אלו שווה בקבוצות דפים אלו.
  - מכל זה נראה שהמפרש בין דפים ס, א – סו, ב הוא חטיבה אחת עם המפרש לדפים לט, א – נ, ב. להלן תקרא חטיבה זו חטיבה ה.
  - אך קבוצת הדפים סו, ב – עז, א הינה שונה מחטיבה זו בכמה דברים:
  1. הביטוי "אית ד..." (דאמרי/דגרסי/דמפרשי) חסר בה.
  2. הביטוי "ענין אחר" מופיע בה בתדירות גבוהה בהרבה מאשר בחטיבה זו⁹³.
  3. ניתן להבחין כי קבוצה זו מסתיימת לפני דף עט, א, מאחר ויש סתירה בין דברי המפרש בדף סט, א לדבריו בדף עט, א. בדף סט, א הביא המפרש⁹⁴ שני פירושים ל"יש שאלה בהקם ויש שאלה בהפר", ובדף עט, א⁹⁵ כתב לגבי "שאלה בהקם" את הפירוש השני, ולגבי "שאלה בהפר" כתב את הפירוש הראשון.
  - כפירוש משולב זה נמצא ב"פירוש" המובא בשטה מקובצת⁹⁶, ולהלן (פרק ד) הראיתי כי חטיבה ה מיוסדת על "פירוש" זה. מכאן נראה שבערך מדף עז, ב⁹⁷ עד סוף המסכת היא שוב חטיבה ה, ואכן סגנונה של קבוצת דפים זו דומה לסגנון כתיבתה של חטיבה ה⁹⁸: הביטוי "אית

הדפוס

- 87 מ, א ד"ה באיש; מו, ב ד"ה אבל; מח, ב ד"ה לאתויי; מט, ב ד"ה או; נ, א ד"ה ומן אילא; סו, ב ד"ה בשילי.
- 88 מא, ב ד"ה בורדס; מח, ב ד"ה כיפי; מט, א ד"ה ודבר; נ, א ד"ה יודע (פעמיים).
- 89 מא, ב ד"ה אבל; מד, ב ד"ה ודילמא; מט, ב ד"ה ע"א אי.
- 90 מב, א ד"ה יורד; מג, ב ד"ה משום.
- 91 סד, א ד"ה ונעשה סופר (פעמיים); סה, א ד"ה ארנבא; סה, ב ד"ה הכי.
- 92 סא, ב ד"ה אמר עד; סו, ב ד"ה אמר להן.
- 93 המובאות נמנו לעיל הע' 81. דפים אלו אינם מאותה חטיבה של כה, א – לט, א; נא, א – ס, א, מאחר והביטוי "תריץ" חסר ולעומתו הביטוי "ענין אחר" מצוי. גם יש בדפים אלו ציונים לשם הפרק ולשם המסכת, וכן מצויים ציוני מראה מקומות.
- 94 מד"ה יש שאלה בהקם עד סוף ד"ה את"ל.
- 95 ד"ה נשאלין וד"ה אין נשאלין.
- 96 סט, א ד"ה יש שאלה בהפר, וגם דומה לו בלשונו.
- 97 מקום התפר המדויק אינו ברור. ניתן לקבוע בוודאות שדף עה, ב שייך עוד לחטיבה המתחילה סו, ב (ראה הערה 192), ודף עט, ב שייך כאמור למעלה לחטיבה ה. אפשר להניח בזהירות שגם דף עז, ב שייך לחטיבה ה כי לשון המפרש בד"ה ור"נ דומה ללשון ה"פירוש" בתוספות רבנו פרץ ד"ה ר"ג.
- 98 הביטוי "אית דאמרי" המצוי בחטיבה ה לא מופיע בקבוצת דפים זו, ונראה משום שביטוי זה מיוחד בחטיבה זו רק בבאור עניני אגדה המועטים מאד בקבוצה זו.

דמפרשי" מופיע בה פעמיים⁹⁹, והביטוי "ענין אחר" 3 פעמים¹⁰⁰.

הבחנת חטיבות בחלקה הראשון של המסכת

¹⁰⁰עד כה ראינו שמדף לט, א התערבו בשני מקומות (נא, א – סא, א; סו, ב – עז, ב) חטיבות אחרות בחטיבה ה. בשורות הבאות נבחן את הדפים ב, א – לט, א.

בתחילת הפרק צויין כי דפים כב, ב – כה, ב הינם מפירוש רגמ"ה, על פי עדותם המפורשת של המעתיקים. כמו כן התבאר כי מדף לט, א היא חטיבה חדשה, אותה ציין המעתיק: "לא מצאתי יותר מזה הלשון וזהו ל"א"¹⁰¹. בדיקת קבוצת הדפים כה, ב – לט, א מעלה כי קבוצה זו שונה מהחטיבה של דפים ב, א – כב, ב בנקודות הבאות:

1. בקבוצה זו מופיע הביטוי "תריץ" המיוחד לקבוצת הדפים נא, א – ס, א, ואינו מופיע כלל בדפים ב, א – כב, ב.

2. ביטויים אחרים (ענין אחר; אית ד...; ועוד) הרגילים בחטיבה ב, א – כב, ב לא מופיעים בחטיבה כה, ב – לט, א.

מכאן ניתן להסיק כי קבוצת הדפים ב, א – כב, ב אינה מאותה חטיבה של קבוצת הדפים כה, ב – לט, א¹⁰².

הבחנת חטיבה נוספת

בחינה מחודשת של חטיבת הדפים ב, א – כב, ב מצביעה על סתירות ושינויים בין דברי המפרש בקבוצת הדפים ב, א – ד, ב ובין המפרש לדפים ה, א – כב, ב:

1. במשנה (ב, א) ביאר המפרש את דברי המשנה "מנודה אני לך ר"ע היה חוכך בזה להחמיר", ושב וביארה בדף ז, א¹⁰³.

2. לא זו בלבד שביאר משנתנו פעמיים, אלא שב וביארה באופן אחר. בדף ב, א פירש מנודה אני לך – כפי שאם היה בנדוי היה אסור לו "לישא וליתן בהדיה" כך אסר נפשיה עליה¹⁰⁴, ובדף ז, א כתב כמנודה ש"אסור לההנותו" כך אהא אסור ליהנות ממך¹⁰⁵.

99 פב, ב ד"ה מיפר; פט, ב ד"ה רהיט.

100 עט, א ד"ה קראי; צ, א ד"ה דכתיב וד"ה דזימנין.

101 לעיל הע' 64.

102 לפי הנחה זו עמדו לפני המעתיק שני פירושים, האחד הסתיים בדף כב, ב ורעהו החל בדף כה, ב, והשלים את החסר מפירוש רגמ"ה ולא ידע שאינם מאותו מפרש.

103 להשוואה, הר"ן והרא"ש פירשו משנה זו בדף ז, א לבד, כיון שבגירסתם נכתבה שם. בכל מקום שהראשונים מפרשים המשנה שלא במקומה, בגירסתם נכתבה היכן שפירשוה, מאחר ובכתבי היד הקדומים של הגמרא בתחילה נכתבה משנת הפרק בראשו ולאחריה נעתקו דברי הגמרא. ברבות הימים החלו הסופרים להעתיק את המשניות בתוך דברי הגמרא, וכל סופר העתיק בחלוקה שונה לפי ראות עיניו, ונמצאו בכתבי היד של התלמוד חלוקות רבות ושונות (ראה: שטה מקובצת, תמורה כה, ב, אות יט, מחלוקת ראשונים במיקום המשנה; ר"א הלפרן, מבוא לתוספות ישנים נדרים, לונדון תשכ"ו, פרק ד, אות ה).

104 היינו שסבר כדעת רוב הראשונים שמנודה מותר בהנאה, ולכן נדחק לפרש שכמו המנודה שאסור לישא וליתן

3. עוד סתר דבריו, שבדף ז, א פירש "מחכך" – "כאדם שמתחכך אילך ואילך", דהיינו "שמתחכך" הוא לשון "חיכוך", אבל בדף ב, א כתב "היה מחכך להחמיר" ולא ביאר בזה מאומה. ושם טעות סופר היא וצריך לתקן: "היה מחכה להחמיר"¹⁰⁶, והרי שמפרש "מחכך" מלשון "מחכה".

4. עוד סתר דבריו, שבדף ד, א (ד"ה והא חטאת חלב) כתב: "דאי אמר הרי עלי חטאת חלב לא אמר כלום", ובדף ו, א (ד"ה דבריו קיימין) כתב: "שאם אמר הרי זו עלי חטאת אע"ג דלא היה מחויב הואיל ואמר עלי דבריו קיימין"¹⁰⁷.

5. המפרש לדפים ב, א – ד, ב רומז בדבריו הקצרים תירוצים לקושיות נוספות שיש להקשות בדברי הגמ'¹⁰⁸. כמעט שאין בו דיבור שאין בו חידוש, ופירושו מכוון היטב לפשט הגמרא¹⁰⁹. לעומתו המפרש מדף ה, א ואילך שונה ממנו בתכלית¹¹⁰.

מתוך דברים אלו נראה כי חטיבת הדפים ב, א – ד, ב נפרדת מהחטיבה ד, ב – כה, ב, ומקום התפר הוא בדף ד, ב ד"ה אלא.

סיכום חלוקת החטיבות

על פי עדויות המעתיקים, סתירות פרשניות פנימיות, ביטויים וסגנונות לשוניים מיוחדים לקבוצות דפים, כפילויות פרשניות, ניתן לקבוע שהמפרש לנדרים מורכב משש חטיבות. כדלהלן:

חטיבה א: ב, ב – ד, ב ד"ה אלא (משוער), מצטיינת בפירושים על פי פשט הסוגיה ובסילוק קושיות רבות בקצרה¹¹¹. אין בחטיבה זו ציוני מראי מקומות¹¹², ופעם אחת מופיע בה לשון "לישנא אחרינא" (ב, ב ד"ה הלין).

חטיבה ב: ה, א – כב, ב. בחטיבה זו מופיעים ברצף גבוה הביטויים: "ענין אחר" (3), "אית

הערה

בהדיה והיינו משום שאסור לעמוד בארבע אמותיו, כך אהא אסור לך.

105 כשיטת ר' ברוך בר שמואל (ר"ן ז, א ד"ה ירושלמי ורשב"א שם) שמנודה אסור בהנאה.

106 כמו שביאר בעל "הפירוש" בשטה מקובצת ז, א (ובתוספות רבינו פרץ, ראה להלן פרק ה שהוא עיבוד "הפירוש" בשטמ"ק), ובערוך ערך חן ג' פירש היה "מקוה" להחמיר.

107 עמד בסתירה זו הגאון ר' ישעיה פיק בחידושו (ד, א) וסוף דבריו: "ומצוה ליישב".

108 כפי שיראה המעיין בספרו של רב"צ ידלר, תפארת ציון, ירושלים תשמ"ו. גם אני הדל בחידושי לנדרים דליתי מלוא חפניים פנינים ומרגליות מפירושו, ואני תפילה שיזכני השי"ת להוציאם לאור במהרה, אכ"ר.

109 ראה לדוגמא דף ד, ב בד"ה אי הכי שביאר את דברי הגמרא כפשטם וכל הראשונים נדחקו מאוד בביאורה (וראה חידושי הגר"ס ומשמרות כהונה שם).

110 שתי דוגמאות לפירושים תמוהים: 1. ה, א ד"ה והא מתני' פירש שהיא קושיה על ריב"ח מדברי שמואל, ויש להקשות גברא אגברא קא רמית (והרא"ש ותוספות שם פירשו שהיא קושיה על שמואל עצמו ממתני' דחרס); 2. ה, א ד"ה אי הכי פירש שהקושיה למה האריך שמואל כולי האי, ותמוה שהרי שמואל באמת לא האריך אלא תלמודא הוא דתריך לעיל דהכי קאמר שמואל, ואמאי לא הדר ביה תלמודא ממאי דתריך לעיל (וע"כ כפירוש הר"ן ותוספות, שהקושיה היא דלשון שמואל דאמר "עד שיאמר", משמע דבלא זאת אינו נאסר).

111 אפשר לומר בלי הגזמה, שמבחינה זו חטיבה זו היא ברמתם של פירושי רש"י.

112 על אף שיכול היה לכתוב את כל מראי המקומות שצייין רש"י כ"כ בדפים אלו והובאו בהע' 245. וראה הע' 84.

דאמרי" (4), "אית דמפרשי" (1), "לישנא אחרינא" (5)¹¹³. רגילים בה ציוני מראי מקומות, ופעם אחת יש בה הפנייה מלאה לשם המסכת ושם הפרק¹¹⁴. יש בה כמה פירושים תמוהים שאינם כפשט הסוגיא¹¹⁵.

חטיבה ג: כב, ב – כה, ב, על פי עדות המעתיק היא פירושו של רבנו גרשום מאור הגולה. מפני קיצורה אין בחטיבה זו איפיון מיוחד¹¹⁶.

חטיבה ד: כה, ב (סוף ההשלמה מרגמ"ה) – לט, א ("לא מצאתי יותר מזה הפירוש"); נא, א (לכל הפחות מהמשנה, ולכל היותר מדף נ, ב ד"ה קופא¹¹⁷) – ס, א (סוף פרק ז). חטיבה זו מיוחדת בסימון "תריץ" בכל תירוץ שלא ברור היכן הוא מתחיל (21). "המורה" נזכר בה 4 פעמים¹¹⁸, ונזכרו בה שני ביטויים יחודיים: "הם הכא נמי"¹¹⁹, "מפי רבי"¹²⁰. לא נזכרו בה הביטויים: "ענין אחר", "אית ד..." גם בחטיבה זו נמצאו הרבה פירושים תמוהים¹²¹.

חטיבה ה: לט, א – נ, ב (לכל הפחות עד ד"ה מן, ולכל היותר עד נא, א במשנה); ס, א – סו, ב¹²²; עז, ב¹²³ – צא, א. חטיבה זו מיוחדת בביטויים: "אית דגרסי" (6), "ענין אחר" (8), "אית ד..." (13). לשונות יחודיות לה הן: "המורה לא פירש"¹²⁴, "ולישנא קמא עיקר"¹²⁵, "וספרים דכתיב בהו"¹²⁶. נמצא בה ציוני מראי מקומות¹²⁷ ומצויות בה הפניות גם לשם המסכת וגם לשם הפרק (8). בחטיבה זו נמצאו מעט פירושים תמוהים¹²⁸.

חטיבה ו: סו, ב – עז, ב¹²⁹. מצוי בה הביטוי "ענין אחר" (5), ולא נמצא בה הביטוי "אית

113 ח, א ד"ה והלא מושבע; יח, ב ד"ה אסור; כ, ב ד"ה בני תמורה וד"ה בני עירבוביא (פעמיים).

114 ראה הערות 83, 84.

115 עיין לעיל הע' 110, וסביב הע' 395.

116 אפשר שחטיבה א וחטיבה ג מיד מחבר אחד יצאו, אלא שלא מצאתי תימוכין לכך.

117 ראה הע' 86.

118 כו, ב סוף העמוד (ע"ש בהגו"צ בשם הגי"ש); לה, א ד"ה או – "אמר לן המורה" (פעמיים); נג, א ד"ה אסור – "גריס המורה במסכתא זו".

119 לה, ב ד"ה על; "הם" בפרסית עתיקה תרגומו "גם", וביטוי זה מורגל בפי הגאונים ובכתבי מפרשי מגנצא ותלמידי רש"י (ב' דבליצקי, לעיל הע' 16, עמ' 8). ובספר פני צבי לנדרים שם, שלא ידע על קיומו של ביטוי זה, מחק בלשון המפרש כאן את תיבת 'הם'.

120 נח, ב ד"ה ומעשר – "מ"ר".

121 ועמדו עליהם האחרונים (ראה הע' 395), והב"י כתב אודותיו (ח"מ קפו) "דלא חש לקמחיה".

122 ודלא כמ"ש אפשטיין (ראה הערה 67) שהפירוש לדפים לט, א – מח, ב אינם ממפרש סא, ב.

123 בערך. ראה הע' 97 וסביבה.

124 מא, א ד"ה סימן.

125 מב, א ד"ה יורד ואוכל.

126 מו, ב ד"ה אבל בבציר.

127 לט, א ד"ה כדאמר; מז, א ד"ה תנן; עט, ב ד"ה והתניא; סג, א ד"ה דאין; פד, א ד"ה והתניא; פח, ב ד"ה ורמינהו.

128 ראה: הגהות יעב"ץ סה, א; מלא הרועים לט, ב ד"ה וכי.

129 בערך. ראה הע' 97 וסביבה.

ד...". במקום אחד נמצאת בה לשון "ענין אחר מפי רבי"¹³⁰. נמצאו בה מראי מקומות למימרות שהביאה הגמ' והפניות גם לשם המסכת וגם לשם הפרק.

אוצר החכמה

ד. מחברי החטיבות

האם אחת החטיבות היא מפירוש רש"י

לאחר בירור החטיבות השונות ב"מפרש" נדרים, מוטלת עלינו מלאכת הבדיקה האם אחת מן החטיבות מכילה את פירוש רש"י, או שמא כולן כאחת מיוחסות לרש"י בטעות¹³¹.

חטיבה א (ב, א – ד, ב) אינה לרש"י, מאחר ופירושים וציטוטים שמביאים בשמו ראמ"ה¹³² והרי"ץ¹³³ אינם במפרש שלפנינו, או שהוא חלוק עליהם¹³⁴.

חטיבה ב (ה, א – כב, ב) אינה לרש"י. גם בה לא הובאו במפרש דברים שהביאו בשמו ראמ"ה¹³⁵, הרי"ץ¹³⁶, הרמב"ן¹³⁷, והמאירי¹³⁸, או שהובאו דברים החלוקים על דברי המפרש¹³⁹.

נח"ח 1234567

130 עה, ב ד"ה ע"א מ"ר ומה אדם. ראה סוף פרק ד' אודות חטיבה זו.

131 המובאות דלהלן הינן חלקיות, והמעייין ימצא סתירות ומובאות נוספות שאינן מצויות במפרש בכל חטיבותיו.
132 ב, א ד"ה ידות, בשם רש"י: "ידות – דברים שהן יד ופתיחה לנדר", ואינו במפרש; בדף ג, ב ד"ה שעה אחת, הביא ראמ"ה שרש"י פירש שאם אכל ושתה קם ליה בבל תאחר וכו' באיסורא בעלמא לא מוקמינן ליה מספיקא דאיכא למימר וכו' ואינו במפרש.

133 בשטמ"ק ג, א ד"ה והקשה, כתב הרי"ץ: "פירש רש"י ז"ל כלשון בנ"א שרגילין לכפול דיבורם", ואינו במפרש; ד, ב ד"ה ותו כתב הרי"ץ: "ולדברי רש"י ז"ל לאו גבי הדדי תניא, דאי איתא הוי ליה למימר אימא סיפא", ואינו במפרש, ואף שמשמע שכן דעתו (ד"ה אי הכי), הראיה שהביא בשם רש"י (דא"כ הול"ל אימא סיפא) איננה.

134 ד, ב ד"ה ותו כתב הרי"ץ: "ולדעת רש"י נצטרך לפרש וכו' אלא אי אמרת שכבר אמר, מאי שנא סיפא דמאחר לה ומאי שנא רישא דמקדים לה", הרי שגם לדעת רש"י הוא מפרש קושית הגמ' כפירוש הר"ן, אבל בדעת המפרש לא ניתן לפרש כן (ראה במשמרות כהונה ובחידושי הגר"ס שם).

135 ה, א ד"ה אלא, כתב ראמ"ה: "נמצא בפירוש רש"י אלא אי איתמר וכו' הוא אסור וחבירו מותר, ותמיה אני כיון דתנן הכי בהדיא ריב"ח מאי אתי לאשמועינן וכו' עכ"ל", ואינו במפרש; שם ד"ה דלא, כתב ראמ"ה: "ופירש רש"י לא משמע איסור אכילה כלומר וכו' והאי דקתני לעיל וכו' עכ"ל", ואינו במפרש; בדף ה, ב ד"ה ומשני אין וד"ה לוקמא ובדף ז, א ד"ה נדינא ובדף ח, א ד"ה והלא, הביא ראמ"ה מרש"י ואינו במפרש; ח, ב כתב ראמ"ה (והמאירי עמ' מא) בשם רש"י דהא דבעינן "מכנפין" הוא מתורת קנס, ואינו במפרש; ט, א ד"ה הריני, כתב ראמ"ה בשם רש"י: "ואי משום שבועת זירוזין כיון דאמר הימנו לא שייך שבועת זירוזין", ואינו במפרש; בדף יא, א ד"ה סבירא ובדף יח, ב ד"ה כמעשר דגן וד"ה כתרומת הלשכה, ואינו במפרש; נזיר ב, ב הביא ראמ"ה מרש"י נדרים כ, ב ואינו במפרש.

136 ז, ב ד"ה כי הוה, כתב הרי"ץ (והמאירי) בשם רש"י דהוה שרי לנפשיה כדי שיהא מותר עם אנשי ביתו, שהמנודה צריך שיתרחקו ממנו כל אדם אפילו אנשי ביתו, ואינו במפרש; ח, א ד"ה עליו להשכים, כתב הרי"ץ שרש"י פירש על האומר וכו', ואינו במפרש.

137 שבועות כ, ב ד"ה ויש לי ראה, ואינו במפרש ד"ה והלא.

138 יד, א (עמ' כו), ואינו במפרש. וראה לעיל הע' 134-135.

139 ראמ"ה ח, א ד"ה ה"ג ר"ש והוא דמתנו הביא פירוש רש"י, וסותר למפרש ד"ה מתנו וד"ה תנו; מאירי כא, א (עמ' פו) בשם רש"י, סותר למפרש ד"ה אמר לו (ושם צ"ל כיון דרחקי, ולא כנדרפס בטעות כיון דרייקי).

בחיבה זו. גם הרי"ד ציטט בתוספותיו¹⁴⁰ את פירוש זה בכינוי "המפרש", וכתב שכן פירש המורה [=רש"י] בשבועות. כמו כן נמצאו סתירות רבות בין פירוש זה ובין פירושי רש"י במסכתות אחרות¹⁴¹.

חטיבה ג (כב, ב – כה, ב) מיוחסת לרבנו גרשום מאור הגולה. מבדיקה של חטיבה זו עולה כי אי אפשר לייחסה לרש"י, מאחר שדברים שכתב ראמ"ה בשמו¹⁴² אינם נמצאים בחטיבה זו. חטיבה ד (כה, ב – לט, א; נא, א – ס, א) גם היא אינה לרש"י, מאחר שדברים שהביאו ראמ"ה¹⁴³, מאירי¹⁴⁴ ומהרי"ק¹⁴⁵ בשם רש"י אינם במפרש שם, או שפירש דעתו היפך הדברים¹⁴⁶. חטיבה ה (לט, א – נ, ב; ס, א – סו, ב; עז, ב – צא, א) היא היחידה המיוחסת לרש"י כבר חמישים שנה קודם לדפוס¹⁴⁷, אך גם היא אינה לרש"י. דברים שהביאו ראמ"ה¹⁴⁸ והמאירי¹⁴⁹ בשם רש"י לא הובאו במפרש או שנתפרשה דעתו אחרת, דברים שכתב המפרש סותרים את דברי רש"י במקומות אחרים¹⁵⁰, וקיימת עדות כי בזמן קדום לא יוחסה חטיבה זו לרש"י¹⁵¹.

140 טו, ב ד"ה קרבן לא אוכל לך, ראה הע' 171.

141 ראה הע' 391. יבואר כאן כי אף שידוע שדרכו של רש"י לשנות פירושו ממסכת למסכת (ראה: ר"א מגיד, בית אהרן, ח, ניו יורק תשל"ב, ערך אין מקשין מרש"י על רש"י; ב' דבליצקי, מבוא לפירוש רש"י הוריות כת"י פארמא, ירושלים תשס"ה; ר' שמואל ראטה, וילקט יוסף, שנה י [תרס"ח], סימן פו), הרי כתב רדב"ז (שו"ת, חלק ח, סימן קמא, ד"ה ואני): "דאף דלפעמים רש"י ז"ל פליג אדידיה, היינו בפירושים וטעמים אבל ברין לא פליג אדידיה אחד מני אלף". וכן יש להוכיח מחידושי רמב"ן וריטב"א לשבועות יח, א שהקשו סתירה מדברי רש"י בפירושו לשבועות לפירושו במסכת הוריות. ומה גם ריבוי סתירות ודאי יש בו לערער על יחוס פירוש רש"י.

142 כב, ב ד"ה אדעתא דהכי; כג, ב ד"ה עקריה לנדריה; כה, ב ד"ה שאכל.

143 לא, ב ד"ה בחזרה; נו, א ד"ה זוקפה; ס, א ד"ה ריבויא – כל מה שכתב בשם רש"י אינו במפרש.

144 ריש פרק חמישי ביאור רש"י לפירוש המשנה, אינו במפרש נא, א.

145 שורש קצו מדברי רש"י נדרים נד, א ואינו במפרש.

146 ראמ"ה לח, ב הביא שרש"י פירש "מדעתו" כיון שאין לאביה רשות בה, ובמפרש ד"ה לעולם כתב הואיל ואינו משיא אלא מדעת עצמו; נח, א ד"ה דילמא – במפרש כתב להיפך.

147 ראה הע' 2 וסביב הע' 50.

148 מז, ב ד"ה לזה, כתב שרש"י לא פירש זאת הבעיא ולא קונם שאני נהנה, ובמפרש שם פירשן; מח, ב סוד"ה מוכיח כתב כי ממה שכתב רש"י בסוף הפרק מוכח שגרס "אבל אמר והן לפניך כדי שיבוא אבא מותר", ובמפרש ד"ה אבל מפורש כאן כגירסה זו; מט, א ד"ה מבושל, כתב: "פירש רש"י דאינו חי ואינו מבושל כמאכל בן דורסאי שלוק שנתבשל הרבה וכו' ואית דמפרשי מבושל כל צרכו שלוק מבושל יותר מדאי", והמפרש בד"ה הנודר פירש כ"אית דמפרשי"; שם הביא פירושי רש"י לרכיכי ואשוני, והמפרש פירש להיפך; סד, א ד"ה וחכמים אוסרים הביא לשון רש"י ואינו לשון המפרש; עט, א ד"ה אתקשט בשם רש"י – אינו במפרש; פו, ב ד"ה קונמות – העתיק לשון רש"י ואינה לשון המפרש; פט, א ד"ה מסר האב – הביא פירוש רש"י ואינו במפרש (וראה בהערותיו של ר"א יפהן לחידושי הריטב"א שם שכתב "דלא כפירוש רש"י", שנראה שכוונתו לדברי רש"י שהביא ראמ"ה); צ, ב ד"ה יעשו – הביא פירוש רש"י וסותר למפרש.

149 מט, א (עמ' קפו) – כתב ביאור רש"י למעשה רתחא ואינו כפירוש המפרש בד"ה רתחא, וכן מה שהביא שם על "היורד מן הקדרה" אינו מה שכתב המפרש בד"ה היורד.

150 ס, א במשנה, לדברי המפרש הראיה שכתב רש"י בראש השנה טז, א ד"ה להבא אינה (ראה בפתח עינים לחיד"א, ראש השנה שם, שנתקשו בזה ר' ניסים רוזאילו ואבי החיד"א, ותירץ החיד"א שמפרש נדרים אינו

חטיבה ו (סו, ב – עז, ב) אינה לרש"י, מאחר ודברים שהביא ראמ"ה בשמו אינם בדברי מפרש חטיבה זו.¹⁵²

¹⁵² אוצר החכמה

הבחנת בית המדרש בו התחברו חטיבות המפרש

¹⁵³ אוצר החכמה

כאמור, מסקנת הדברים שכל החטיבות במפרש נדרים אינם מפירוש רש"י שהיה בידי הראשונים. עם זאת, נראה שכולן שייכות לבית מדרשו של רש"י, היינו חוג מפרשי אשכנז וצרפת בתקופת רש"י ורבותיו הקרובים זה לזה בסגנונם ובדרך לימודם.¹⁵³

1. סגנונו של המפרש בכל חטיבותיו חופף לסגנון הכתיבה הכללי המשתקף בפירושים אלו, והביטויים "ענין אחר", "אית ד...", "לישנא אחרינא" ואחרים המצויים בו מורגלים בפירושי חוגי אשכנז וצרפת.¹⁵⁴

¹⁵⁴ אוצר החכמה

2. פירושי המפרש בכל חטיבותיו שווים במקומות רבים לפירושי רש"י שהביאו הראשונים.¹⁵⁴

3. הפירושים הסתמיים שבספר הערוך¹⁵⁵ מקורם על דרך רוב מפירושי רבינו חננאל¹⁵⁶ או מפירושי מגנצא המיוחסים לרגמ"ה. מכיון שרבינו חננאל כמו שאר הגאונים לא כתב פירוש על מסכת נדרים¹⁵⁷, נראה שכל הפירושים הסתמיים בעניני מסכת נדרים¹⁵⁸ מובאים מפירושי מגנצא, ובמקום אחד¹⁵⁹ כתב בפירוש: "פירוש תלמידי חכמים ממגנצא".

¹⁵⁵ אוצר החכמה

¹⁵⁶ אוצר החכמה

רש"י; מא, א ד"ה תליסר – סותר דברי רש"י ברכות כ, א ד"ה תלת עשרי אפי; מט, ב ד"ה מצלינן – אינו כמשמעות דברי רש"י ברכות כב, א ד"ה אפשר ור"ה טז, א ד"ה קצירי; ס, א ד"ה בגידולי – סותר דברי רש"י בפסחים לד, א ד"ה הטבל (ראה חקרי לב, חלק א, סימן קלט, דף ריד, ב ד"ה הן); סב, ב ד"ה וליטול – סותר דברי רש"י בגיטין נט, ב ד"ה וליטול (ראה: עיני כל חי, נדרים שם; בתי כנסיות, סימן קלה); סה, א ד"ה במנין – סותר את דברי רש"י בפירוש התורה שמות ד, יח (שו"ת מהריב"ל, חלק ד, סימן כד; שו"ת תורת אמת, סימן רל. בכהונת עולם, סימן ריז וסימן רכח, תירץ שמפרש נדרים אינו רש"י); פא, א ד"ה שאין – סותר את דברי רש"י בבא מציעא פה, א ד"ה שאין (ראה יפה ללב, חלק ו, דף קלו, א); שם ד"ה ורדימוס בר' יוסי – דבריו סותרים את גירסת רש"י במועד קטן כה, ב וגם רש"י כת"י על מועד קטן (ראה סדר הדורות ערך ר' מנחם בר' סימאי, ולא ידע שהמפרש נדרים אינו מרש"י); פד, א ד"ה ר"א אומר – סותר את דברי רש"י במכות יז, א ד"ה או (ראה שלמי נדרים), וכן דברי רש"י בבכורות יא, ב ד"ה במאי (ראה אפיקי ים, חלק א, סימן יא, אות יט); צ, ב ד"ה יעשו – אינו כפירוש רש"י ליבמות קיב, א ד"ה יעשו.

151 בדף מ, ב כינה מגיה קדמון חטיבה זו בשם "המפרש" (סמוך להערה 188), הרי שלא היתה אז מיוחסת לרש"י.
152 סח, א ד"ה ואי אמרת; עג, א ד"ה אותה; עז, ב ד"ה שתדורי – מה שהביא מרש"י אינו במפרש; עב, א ד"ה ופירוש בנשואה הביא ראמ"ה פירוש רש"י וחלק עליו, והמפרש פירש כראמ"ה.

153 וכן כתב ר"צ הכהן מלובלין (ראה להלן הע' 385) שהמפרש לנדרים הוא מרגמ"ה או תלמידיו, דהיינו מקדמוני אשכנז; את רשימת מפרשי אשכנז וצרפת הקדומים הידועים לנו ראה להלן, נספח א.

154 א' קפלן, מבוא לפירוש ראמ"ה, ירושלים תשס"ג, עמ' 5.

155 ראה ח"י קוהוט, מבוא לערוך השלם, וינה תרל"ח.

156 במקום אחר הארכתי להראות שכל מה שהובא בתוספות בשם רבינו חננאל בבבא בתרא ב, א – יד, ב הובא ממה שכתב הערוך בסתמא, מאחר ובעל התוספות הניח שכל פירוש סתמי בערוך שאינו נמצא בפירושי רגמ"ה מקורו בדברי רבינו חננאל (השוה לסוטה יג, ב בתוס': "פירש ר"ח וכו'. ערוך", ובערוך שם לא כתב "פירש ר"ח", אלא פירש כן בסתמא).

157 ומה שהביא ב"מ לוין, אוצר הגאונים, נדרים, ירושלים תש"ב, עמ' 108, מובאות מכתבי הראשונים מפירוש